

Monika Berdys
Uniwersytet Warszawski

KOGNITARIUSZ POLSKI W AMERYCE

Marzena Sasnal. *Polscy ekspaci w Dolinie Krzemowej. Badania wśród specjalistów wysokich technologii.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2021, stron 236.

Nie ma społeczeństwa; są już tylko mobilności, które socjologowie powinni postawić w centrum swoich analiz. Monografię Marzeny Sasnal można uznać za część nurtu, któremu patronuje koncepcja socjologii mobilności Johna Urry’ego (2009). Trendy globalizacyjne początku XXI wieku były według niego prognozą nadchodzącego rozbitcia nie tylko metafory społeczeństwa, ale też wszelkich granic dla przepływu ludzi, kapitału, informacji i technologii. Autorka próbuje uchwycić konstytuowanie się nowej grupy społecznej globalnych nomadów (Makimoto, Manners 1997), czy też ponowoczesnych koczowników (Bauman 1996), portretując polskich ekspatów pracujących w tzw. Dolinie Krzemowej. Ten szczególny region na zachodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych jest doskonałym przykładem węzła, gdzie krzyżują się sieci rynków i siły roboczej. Powstała w ten sposób dynamiczna struktura jest paradygmatyczna dla społeczeństwa sieciowego Manuela Castellsa, wraz z takimi zjawiskami jak deterytorializacja i dematerializacja gospodarki, pracy i wszelkich innych relacji społecznych coraz częściej zapośredniczonych przez technologię. Szeroko pojęta branża IT, na której opiera się sukces gospodarczy Doliny Krzemowej, wykorzystuje siłę sieci złożonych z mobilnych jednostek akceptujących fragmentaryzację pracy, adaptujących się do warunków ciągłej niepewności i zmiany. Dolina Krzemowa funkcjonuje w tym kontekście jako magnes na pracowników branży „wysokich technologii” (hi-tech). Skala indywidualnych decyzji migracyjnych, a także liczba miejsc o podobnej do Doliny Krzemowej roli, jak np. Bangalore – tzw. indyjska Dolina Krzemowa, czy Shenzhen będący częścią chińskiego pasa przemysłu hi-tech, wskazuje na paradoks społeczeństwa sieci. Oto odcielesniona, niematerialna praca wymaga ciał i umysłów, „wirtualność rzeczywista” Castellsa (2009: 349) ma konkretne położenie geograficzne, a niezbędnym warunkiem akcesu do niej jest fizyczna obecność w centrum innowacji. Kapitał finansowy być może dokonuje, jak chce tego Castells, anihilacji przestrzeni

i czasu, ale cyfrowa gospodarka jako całość nie wyeliminowała lokalizacji koncentrujących materialne i ludzkie zasoby.

Próba sportretowania podgrupy współczesnych nomadów, zwabionych miem ziemi obiecanej geeków komputerowych jest badanie Marzeny Sasnal, które stanowi bazę empiryczną jej książki *Polscy ekspaci w Dolinie Krzemowej. Badania wśród specjalistów wysokich technologii*. Monografia, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Naukowego Scholar w 2021 roku, jest oparta na rozprawie doktorskiej autorki i wypełnia lukę w badaniach jakościowych nowej klasy polskich „ekspatów”, stanowiących około 5% polskiej diaspory w Stanach Zjednoczonych. Dane na temat tej grupy są jedynie szacunkowe; wykwalifikowani migranci, zwłaszcza w podziale na kraje pochodzenia, są niewidzialni w statystykach. Na ów portret socjologiczny składają zatem się wybrane przez autorkę obszary życia badanych oraz ich analiza, która ma odpowiedzieć na pytanie: „Kim w świetle swojej biografii i doświadczeń zawodowych jest polski specjalista wysokich technologii w Dolinie Krzemowej?” (s. 21).

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów oraz wprowadzenia, podsumowania i bibliografii wraz z indeksem osób. Rozdziały prezentują wątki tematyczne wynikające z analizy materiału empirycznego, w podziale na takie kategorie jak: proces „stawania się” międzynarodowym specjalistą (przede wszystkim studia i praktyka zawodowa), wyzwania związane z mieszkaniem i pracą w Dolinie Krzemowej, motywacje migracyjne, proces adaptacji do nowych warunków, życie społeczne i zawodowe na emigracji, plany na przyszłość i urefleksyjnienie doświadczenia migracji przez respondentów. Obraz wybranej kategorii uzupełniają dane pochodzące z opracowań tematycznych, raportów z badań i danych urzędowych. Głównym narzędziem badawczym był wywiad swobodny ukierunkowany, a uzupełniającą autorka zdecydowała się na wywiady z ekspertami (które jednak nie zostały wyróżnione w tekście).

We wstępie do książki Sasnal uzasadnia wybór interesującej jej kategorii migrantów przytaczając dane statystyczne dotyczące skali współczesnych migracji, skupiając się na osobach o wysokich kwalifikacjach migrujących do krajów zaliczanych do obszarów wysoko rozwiniętych. Autorka zastosowała cezurę 1989 roku jako najwcześniejszej daty przybycia do Stanów Zjednoczonych, ze względu na wyróżnienie najnowszego strumienia migracyjnego z Polski. Warto zauważyć, że badanie było przeprowadzone między 2014 a 2018 rokiem, średni wiek respondentów (35 lat) i czas ich pobytu w Dolinie Krzemowej (mediana 4 lata) nie jest więc związany z tą cezurą, a raczej z rozwojem nowych technologii w ostatnich 10 latach i powstawaniem tzw. społeczeństwa informacyjnego. Dolina Krzemowa jest w tym kontekście ważnym centrum technologicznym przyciągającym specjalistów IT atrakcyjnymi warunkami pracy i życia. Przytoczone przez Sasnal badania charakteryzują wykwalifikowanych migrantów jako grupę wyróżniającą się spośród innych migrantów wysokim kapitałem

społeczno-kulturowym oraz szczególną łatwością adaptacji i integracji ze społeczeństwem przyjmującym, w wyniku czego nabywają oni tzw. transnarodowej kompetencji. Grupę tę ma również cechować postmaterialistyczna motywacja do wyjazdu, a więc przede wszystkim możliwość rozwoju zawodowego i osobistego, oraz chęć poznania świata.

Portretowi nowej fali migrantów – specjalistów towarzyszy stale niejako negatyw w postaci portretu „starej” fali migracji, sprzed 1989 roku. Cechy grupy interesującej autorkę są zestawiane w kontrze do cech „tradycyjnej” migracji. Emigracja do Stanów Zjednoczonych jest dla specjalistów wysokich technologii jedną z wielu możliwych do obrania ścieżek zawodowych i niekoniecznie ostateczną. Pozwala im na pracę w wyuczonym zawodzie, w środowisku oferującym najciekawsze możliwości rozwoju z perspektywy ich wykształcenia i aspiracji. Znajomość języka angielskiego i otwartość na inne kultury pozwala im na szybką adaptację do nowych warunków. Tymczasem „tradycyjna” Polonia amerykańska to osoby najczęściej zmuszone do emigracji względami polityczno-ekonomicznymi, polegające na pomocy organizacji polonijnych i wykonujące nisko opłacane prace, często poniżej swoich kwalifikacji z uwagi na słabą znajomość języka angielskiego. Respondenci Sasnal poszukują kontaktów społecznych w swojej grupie etnicznej, lecz robią to indywidualnie, za pomocą mediów społecznościowych, zamiast organizacji polonijnych. Ponadto, rozwój środków transportu i komunikacji pozwala im utrzymywać stały kontakt z krajem pochodzenia i traktować emigrację na równi z wyjazdem turystycznym, podczas gdy „tradycyjna” Polonia traktowała emigrację jako proces nieodwracalny.

Sasnal podkreśla, że migracje są zależne od uwarunkowań czasowo-przestrzennych, a uchwycenie specyficznych cech tej migracji było jej zadaniem jako badaczki. Mimo to, wydaje się, że należałoby wyraźniej zaznaczyć, że tak znaczne różnice między cechami fal migracyjnych mogą być przede wszystkim pochodną zmieniającego się kontekstu gospodarczo-polityczno-technologicznego. Strategia „intencjonalnej nieprzewidywalności”, przyjmowana przez respondentów i będąca według autorki wyrazem ich otwartości na nowe doświadczenia, jest szczególnie dobrym przykładem elastyczności uwarunkowanej globalnymi tendencjami do deregulacji pracy i realną prekaryjnością sytuacji emigrantów i ich partnerek (partnerów). Podobnie zresztą jak decyzja o wyjeździe za granicę nie wynika tylko z „aktywnej postawy życiowej i określonego typu osobowości” (s. 48), ale przede wszystkim z możliwości, jakie daje globalny rynek pracy specyficznej grupie zawodowej posiadającej tak bardzo pożądane obecnie kwalifikacje. Konsekwencją niedostrzegania dynamicznych warunków strukturalnych jest uleganie psychologizacji zjawisk społecznych poprzez między innymi nadmierne podkreślanie cech osobowościowych badanych. Dowodem indywidualizacji zjawiska społecznego jest także decyzja podjęta przez

autorkę, aby konceptualizować „inkluzję polityczną” swoich rozmówców jedynie w kategoriach zdobycia obywatelstwa (s. 122).

Pojawia się tutaj jeszcze jedna kwestia strukturalna dotycząca tzw. warunków prymarnych stawania się specjalistą oraz habitusu migracyjnego, jako zbioru właściwości charakteryzujących respondentów. Sasnal ogranicza ramy czasowe narracji swoich rozmówców wyznaczając początek ich opowieści na okres studiów wyższych. Dowiadujemy się zatem, że wszyscy respondenci są absolwentami szkół wyższych w miastach wojewódzkich lub za granicą, oraz że w trakcie studiów większość podejmowała pracę, niektórzy „z czystej ciekawości”, dla zabawy, studiując nawet dwa fakultety. Praca najczęściej była zgodna z profilem studiów i zainteresowaniami, „nie jakieś tam roznoszenie ulotek” (s. 43), jak zaznaczył jeden z respondentów. Autorka twierdzi, że te świadome, indywidualne decyzje, proaktywna postawa życiowa, a także znajomość języka angielskiego stanowią owe warunki prymarne, mające fundamentalne znaczenie dla późniejszej migracji. Dodatkowo predyspozycje osobowościowe, takie jak ciekawość i odwaga, oraz chęć doksztalcania się, które badaczka nazywa habitusem migracyjnym, sprzyjają podjęciu ryzyka wiążącego się z wyjazdem. Emigracja jest w narracjach respondentów drogą do wolności i osobistej emancypacji, okazją do poszerzenia horyzontów, poznania własnych możliwości i nabrania dystansu do wpojonych zasad. Dystans ten wiąże się również z pracą świadomościową nad wyborem tożsamości narodowej.

Obraz badanej diaspory technologicznej mógłby zyskać na głębi, gdyby autorka zdecydowała zapytać respondentów o ich wcześniejsze doświadczenia i tło społeczno-klasowe. Uwzględnienie pozycji w strukturze społecznej, a więc rekonstrukcja różnic habitusów klasowych, pozwoliłoby uniknąć powierzchownego podobieństwa praktyk i autorefleksji. Jak wiadomo, osiągnięcia szkolne są ściśle związane z kapitałem społeczno-kulturowym rodziny, a ten między innymi z miejscem zamieszkania. Marginalizowanie lub brak tych informacji sprawia, że łatwiej ulec wyobrażeniu o *self-made man*, który indywidualnym wysiłkiem, pracą, a przede wszystkim siłą woli funkcjonuje efektywnie i odnosi sukcesy w warunkach niestabilności i globalnej konkurencji. Jak wykazały jedne z badań polskich pracowników, nastawienie do wymogów ery postfordowskiej zależy od miejsca w strukturze klasowej i sektora zatrudnienia (Gardawski 2009, za: Strzelecki 2012).

Ta woluntarystyczna wizja jednostki wpisuje się też znakomicie w dyskurs technologiczno-menedżerski dominujący w środowisku technoentuzjastów Doliny Krzemowej (zob. Duff 2016). Badani przez Sasnal ekspansi racjonalizują swoje decyzje i aspiracje działając w polu zawodowym wymagającym od nich zanurzenia w tym dyskursie. Jego elementem jest na przykład traktowanie pracy jako powołania, pasji czy hobby, co, zdaniem Sasnal, wskazuje na

idealizm respondentów (s. 171). Ubolewali oni nad umasowieniem studiów inżynierskich, wybieranych z wyrachowania, przez osoby będące w efekcie rzemieślnikami, nie zaś artystami. Jednocześnie emigracja jest dla specjalistów branży IT i pokrewnych „inwestycją o relatywnie niskich kosztach przy potencjalnie wysokiej stopie zwrotu” (s. 96), co w kategoriach normatywnych wydaje się sprzeczne z idealizmem. Należy zatem wziąć pod uwagę fakt, że wzorce tożsamości idealnego pracownika badani czerpią z rynku pracy opartego na ekstremalnej konkurencji oraz że na praktyki pracowników uznawane przez nich za naturalne i oczywiste wpływają ideologie zarządzania i pracy (Bendix 2001; Anthony 2001). Pozytywne waloryzowanie zmiany i ryzyka, samodoskonalenia, a także pasji do pracy często ponad miarę, może być próbą przywrócenia jednostkowej kontroli i sprawczości nad własnym życiem. Przy czym, jak podkreślali Gideon Kunda i Galit Ailon-Souday (2009), wzbudzenie w pracownikach wewnętrznej motywacji jest jedną z najskuteczniejszych form ich kontroli.

Warto zauważyć, że już wybór terminów i definicji wskazuje na przyswojenie przez autorkę narracji biznesowej. Analizując trendy współczesnych ruchów wędrowniczych zwraca uwagę wyłącznie na ich pozytywne aspekty. Odwołuje się na przykład do zjawiska globalnego wyścigu po talenty, możliwego dzięki ujednoczeniu programów kształcenia specjalistów IT, naciskowi na naukę języka angielskiego oraz doświadczeniu mobilności studenckiej. Pominięty został tu fenomen tzw. brain drain, czyli migracji wykwalifikowanych specjalistów, wykształconych w krajach rozwijających się do krajów wysokorozwiniętych. Sasnal zauważa także, że część migracji specjalistów wynika z mobilności w ramach korporacji transnarodowych, podpierając się danymi z 2004 roku. Nie wspomina jednak, że równoległe zachodzą procesy offshoringu i outsourcingu optymalizujące koszty działalności przez przeniesienie miejsc pracy do krajów o niższych kosztach zatrudnienia, co wydaje się w ostatnich latach silniejszym trendem (Statista Research Department 2022). Kwestią zasługującą na komentarz jest także określanie pracowników branży IT mianem „talentów”, a nawet „bezpośrednio produktywnych talentów”, których „praca prowadzi wprost do produkcji dóbr i usług” (s. 33). Jest to modny termin, powszechnie stosowany w dyskursie menedżerskim, który pod pretekstem dowartościowania indywidualnych kompetencji intelektualnych elitarniej klasy pracowników może legitymizować kontrowersyjne etycznie praktyki wielkich korporacji (Painter i in. 2019).

Książka Sasnal odkrywa przed czytelnikiem unikatowy ekosystem Doliny Krzemowej: sieci firm, instytucji naukowych, kapitału inwestycyjnego i ludzkiego. Przybliży też czytelnikowi historię rewolucji cyfrowej, pierwszych komputerów, internetu i firm-gigantów technologicznych. Porusza również problem nierówności społecznych i dochodowych, warunków życia,

kontrastów przemilczanych w dyskursie publicznym na temat technologicznego Eldorado. Badaczka udowodniła, że migracja jest wydarzeniem wielowymiarowym, obejmującym całe spektrum obszarów życia. W tym świetle nieco szkoda, że nie zdecydowała się na wprowadzenie wątku autoetnograficznego. Sasnal mieszka bowiem od wielu lat w opisywanej części stanu Kalifornia i to doświadczenie własne było punktem wyjścia dla jej badań. Autorka wspomina, że wielość ról generowała wyzwania w procesie badawczym, bowiem jako członkini społeczności prowadziła „swoisty eksperyment socjologiczny” (s. 31). Być może perspektywa obserwatorki uczestniczącej miała wpływ na odczytanie doświadczeń migrantów, a jej ekspozycja pozwoliłaby na pogłębienie wglądu w fenomen społeczny ludzkiej mobilności. Monografia Sasnal dobitnie pokazuje także ograniczenie metodologiczne nowego paradygmatu socjologii mobilności Urry’ego. Zniuansowany obraz fenomenu społecznego, jakim jest portret socjologiczny, wymaga unieruchomienia „przepływu” ludzi, ich instytucji i kultury, a następnie wielowymiarowego przestudiowania danego zjawiska w konstelacjach będących klasycznym przedmiotem rozważań socjologii.

Bibliografia

- Anthony, Peter D. 2001. *The Ideology of Work*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt. 1996. *Etyka ponowoczesna*. Przekład Janina Bauman, Joanna Tokarska-Bakir. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bendix, Reinhard. 2001. *Work and Authority in Industry: Managerial Ideologies in the Course of Industrialization*. New Brunswick, NJ, Transaction Publishers.
- Castells, Manuel. 2009. *Koniec tysiąclecia*. Przekład Jan Stawiński, Sebastian Szymański. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duff, Alistair S. 2016. Rating the revolution: Silicon Valley in normative perspective. *Inf. Commun. Soc.*, 19, 11: 1605–1621. DOI: 10.1080/1369118X.2016.1142594.
- Gardawski, Juliusz, red. 2009. *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kunda, Gideon, Ailon-Souday, Galit. 2009. Managers, Markets, and Ideologies: Design and Devotion Revisited. In: *The Oxford Handbook of Work and Organization*. Oxford University Press.
- Makimoto, Tsugio, Manners David. 1997. *Digital Nomad*. Chichester: John Wiley.
- Painter-Morland, Mollie, Susan Kirk, Ghislain Deslandes, Carole Tansley. 2019. Talent Management: The Good, the Bad, and the Possible. *European Management Review*, 16, 1: 135–146. DOI: 10.1111/emre.12171.
- Strzelecki, Jan. 2012. Postfordowska narracja o pracy i jej klasowe odmiany. W: M. Gdula, P. Sadura, red. *Style życia i porządek klasowy w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

-
- Statista Research Department. 2022. *Global market size of outsourced services from 2000 to 2019*, <https://www.statista.com/statistics/189788/global-outsourcing-market-size/>. Dostęp 21.01.2022
- Urry, John. 2009. *Socjologia mobilności*. Przekład Janusz Stawiński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.